

Doğal Taşlar, Vakıflar

Aslı Ceren İNANÇ
Vakıflar Genel Müdürlüğü, ANKARA

cereninanc@gmail.com

ve
Sürdürülebilirlik

Hızla değişen dünyada önemli olan benliğini korumak ve ayakta kalabilmektir. Vakıflar, taşın dayanıklılığı ile kültürün birleştiği ve böylece kalıcılığın sağlandığı eserlerin kaynağıdır...

Dünyadaki acil olumsuzlukları gidermenin başlıca yolunun bütün insanların el ele vermesi olduğu fikrinden hareketle, Birleşmiş Milletler, 2030 yılına kadar tüm insanların katkıları ile çok önemli 17 ana hedef ile bunlara bağlı 167 alt hedefin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğini tespit etmiştir. “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” adı ile sloganlaştırılmış hedeflerin başında “Yoksulluğa son” gelir. Diğerleri; “Açlığa Son”, “Sağlıklı bireyler”, “Nitelikli eğitim”, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”, “Temiz Su ve Sıhhi Koşullar”, “Erişilebilir ve Temiz Enerji”, “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme”, “Sanayi, Yenilikçilik ve Alt Yapı”, “Eşitsizliklerin Azaltılması”, “Sürdürülebilir Şehirler ve Yaşam Alanları”, “Sorumlu Tüketim ve Üretim”, “İklim Eylemi”, “Sudaki Yaşamın”, “Karasal Yaşam”, “Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar”, “Hedefler İçin Ortaklıklar” olarak sıralanır. Bütün bu hedeflerin ortak vurgusu; kısa süreli değil, kalıcı sonuçların elde edilmesidir (1).

Aslında son yıllarda keşfedilen kavram ve sihirli sözcük, “Kalkınma Hedefleri”nin de ana fikri, “sürdürülebilirlik”tir. Devamlılığı olmayan tedbirlerin hiçbir derde deva olmadığı görüldüğünden, bu kavram özellikle barış ve kalkınma konularında bütün uluslararası faaliyetlerin odağı olmuştur. Bu noktada bizi ilgilendiren husus, dünyanın son birkaç yılda keşfettiği “sürdürülebilirlik” kavramının tarihimizde “vakıflar” aracılığı ile yüzlerce yıldır yaşıyor olmasıdır. Diyebiliriz ki, Dünya “sürdürülebilirliğin” tanıtımını yapmaya başladıktan sonra vakıfların bu konudaki çok önemli rolü gözle görülür hale gelmiş, yüzlerce yıldan bu yana “sürdürülebilirlik” kavramının aslında “vakıf” ile zaten anlam kazanmış olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka husus ise, vakıf eserlerinin yüzlerce yıldır devam eden varlıklarını, dayanıklılığın sembolü, buldukları coğrafyanın zenginliği olan doğal taşlarla sağlamalarıdır. Vakıf, taşların gücünü ve kalıcılığını geniş bir kültüre dönüştürmüş, hayatın her alanına taşımıştır. Bu yazıda, vakıfların taş yapıları, özet olarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Kilit Taşı: Vakıf

Binayı ayakta tutan beden duvarları olmakla beraber, o tarihi eseri okumamızı sağlayan ise yapıtaş, yani ana malzemesi olan (doğal) taşlardır.

Bu nedenle coğrafyamızda ve dünyada bulunan tarihi ve kültür varlıklarının en önemli örnekleri, büyük çoğunlukla taş yapılar olarak karşımıza çıkar. Ülkemizdeki taş eserlerin çok büyük bir bölümünün Osmanlı ve Selçuklu döneminde vakıf yoluyla meydana gelmiş eserler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Vakıf sistemi, eserlerin zamana direnmesini sağlayan “kilit taşıdır” aslında... Gerçekten de bir kilit taşı gibi, eserin ve onu oluşturan niyetin zamana ve dış tehditlerin oluşturduğu basınca direniş gücüdür vakfetmek...

Vakıf eserleri Payitaht mensupları, beyler veya buldukları yörelerin ileri gelenleri kendi öz varlıklarını kullanarak, belli bir hayır amacını gerçekleştirme amacıyla inşa ettirilmişlerdir. Vakıf kurmak suretiyle ortaya çıkmış bu eserler; yüzyıllar öncesinden günümüze kadar varlıklarını sürdürüyorlarsa, inşa edildikleri dönemin yüksek mühendislik bilgisi, mimarının yeteneği ve öngörülerine kadar, inşa edilme sebebi olan “vakfetme-sürdürülebilirlik” kavramına dayandığını da söylemek mümkündür.

Vakıf konusunda temel prensip, bir döngüsellik-sürdürülebilirlik yaratmaktır. Vakfın kuruluşunda, kurucusunun belirlediği hayır şartlarının ebediyen sürdürülebilmesi esastır. Bu amaç doğrultusunda vakfın fonksiyonunu yitirmemesi için vakfın kendisi olan binanın yaşamaya devam etmesi gerekir. Fonksiyon, vakıf kurucusunun belirlediği hayır işidir. Kurucu, hayırlı işin sürmesi ile öldükten sonra da sevap kazanmaya devam etmek ister. Bu döngüsellik, günümüzde vakıf senetleri olarak andığımız, bugün her biri bir kültür varlığı durumunda olan vakfiyeler ile sağlanır. Bu belgelerde vakfın şartları ayrıntılı olarak ortaya konulmuş, mütevellî adıyla yönetici atanmış, hedeflenen hizmetlerin kurucusunun istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi ve her türlü kötü kullanımdan uzak olunması için, vakıf normlaştırılmıştır. Hatta vakfiyedeki şartların sürekliliği için bir beddua ve dua da eklenerek, vakfın mülkiyeti Allah’a bırakılmıştır. Vakıf sisteminin temelinde vakıf yapının kendisi yatar. Vakfedilen yapı yaşadıkça, vakıf canlı kalır. İyilik, sevap, paylaşma, yardımlaşma duyguları; kuşaktan kuşağa mesajını iletmeye devam eder. Günümüz diliyle, bu, mükemmel sürdürülebilirlik örneğidir.

Şekil 1: Eyüp İmarethanesi: Taşla yapılan sanat, imarethanenin içinde bugün de sürmekte olan hayır hizmetinin koruyucu faktörlerinden biri olabilir.

Örnek olarak, bugün Eyüp İmarethanesinde (Şekil 1) yoksul ve gariplere her gün yemek pişiren, Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın vakfettiği hastane hala dimdiktir, sağlık hizmetini sürdürmeye devam etmektedir. Öte yandan bu vakıf eserlerin her birisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğunda, buldukları yere değer katan kültür varlıklarıdır (Şekil 2). Dünya Mirasları olan Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi, Bursa'daki tarihi eserler, taşların adeta dantel gibi işlendiği Pertevniyal Camii, binlercesinden örneklerdir (Şekil 2). Vakıflar zaman içinde bir yandan sayıca artarken bir yandan da çeşitlenmiş; fakirlere yardımdan, yaralı hayvanlara, yolculara, kimsesiz hastalara ve gençlere çeyiz yapmaya kadar genişleyen bir sosyal devlet anlayışına oturmuştur.

Asırlar öncesinin eserleri kalıcılık yönünden incelendiğinde, yapıların sağlamlığının kullanılan taşların cinsi ile eserlerin coğrafyaya uyumuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Yapıların yörenin kendi doğal taşları ile inşa edilmesine dikkat edilmiştir. Böylece vakıf eserler yerel kimliğin oluşmasına hem kültür varlığı, hem de doğal taşlar yolu ile hizmet etmişler ve etmeye devam

etmektedirler. Bu hususun üzerinde özellikle durulması gerektiğini düşünüyoruz ve vakıflara saygımız giderek artıyor. Konu, belki de, yerel kent kimliğinin günümüz toplumunda yeterince anlaşılıp anlaşılmadığı ile ilişkilidir.

Taş ile atılan imza...

Vakıf Sistemi Selçuklu döneminde yaygınlaşmış ve Osmanlı Devleti döneminde kurumsallaşmıştır. Sistemin sürdürülebilirlik ve yerellik özelliklerine ilaveten, üçüncü niteliği ülke bütününe yayılmasıdır. Nice vakıf kurucusu, vakıflarını hiç ayak basmadıkları coğrafyalara inşa etmişler, merkezden uzaklara ellerini uzatmışlardır. Bunun örneklerinden birisi Hürrem Sultan'ın hiç gitmediği Kudüs'e bir kısmı imarethane olan vakıflarını inşa ettirmesidir. Bu, Kudüs'ün halen en büyük imarethesidir ve günümüzde de ayakta. Bir diğeri 17. yüzyılda valilik, kaptan-ı deryalık, sadrazamlık görevlerinde bulunmuş Öküz Mehmet Paşa'nın kurduğu vakıflardır. Vakıflar, İstanbul, Sakız adası, Bozcaada, Maraş, Ulukışla, Halep, Kudüs, Mısır ve Kuşadası'nda bulunmaktadır (1) ("Öküz" lakabı, babasının öküz nalbandı olması

Şekil 2: Vakıf eserlerindeki yüksek sanat ve estetik anlayışına güzel bir örnek Pertevniyal Camii (İstanbul).

nedeniyle, kendisini çekemeyen hasımları tarafından küçümsemek amacıyla kullanılmıştır. Tersine, Paşa'nın akıllı, cömert ve ileri görüşlü olduğu, kendine ait mal varlığı ile ülkenin geniş coğrafyasında onlarca farklı noktaya vakıf kurmasından anlaşılmaktadır).

Küfeki taşı

Bazı durumlarda yapı taşı, eserin kendisi kadar önemlidir. Ama nedense hep yapı öne çıkar. "Küfeki taşı" bu genel durumun dışında olup, yeterli saygınlığa ulaşmıştır. Roma ve Bizans eserlerinde de yer aldığı görülen "Küfeki taşı"nın kullanımı ve bundan doğan özellikleri Mimar Sinan ile zirveye ulaşmıştır. Mimaride "İstanbul taşı", Osmanlı'da "Bakırköy taşı" olarak bilinen Küfeki taşı'nın kullanıldığı eserlerin iki bin yıldan fazla ayakta kalması en çarpıcı yanıydı. Bu nedenle İstanbul'daki tarihi yapıların büyük bölümünde, camiiden, medreseye, saraydan, köprüye, su yolundan, mezar taşına kadar her yerde Küfeki taşının kullanıldığı görülür. İstanbul, zengin taş ocaklarıyla Küfeki yapıların merkezi olmuştu. Küfeki taşı; ince taneli kumtaşı kategorisinde olup, taşınması zor olmayan; göze-nekli, zaman içinde sertleşen ve sağlamlaşan bir

taş çeşididir. Kolay işlenmesi nedeniyle de çok tercih edilmekteydi. Mimar Sinan çıracılık, kalfalık ve ustalık eserlerim dediği, Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Selimiye külliyelerinde bu taşı kullandı. Vakıf yoluyla vücuda gelmiş olan Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı mimari tarihinde olduğu kadar, sağlık, sosyal ve eğitim hizmetleri tarihinde de seçkin bir yeri vardır ve Küfeki taşı ile inşa edilmiştir.

Süleymaniye Camii'nin özellikleri hakkında ilk kaynağımız olan Kanuni Vakfiyesi'nde (Şekil 3) vakıf eser şöyle anlatılır; "Cihanın en büyük sultanları olan dedelerimiz ahiretlerini imar etmek için güç ve kudretlerine uygun hayır eserleri bırakmışlardır. "Geçip gidenler, yeni gelenlere neler bıraktı" anlayışına göre, dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmak, yok olmayı ortadan kaldırmak için sanatın incelikleri ve insana sevinç veren güzellikleri içinde toplayan, geniş ve yüksek bir bina ki, kubbesi semadan görünen semaya eşit ve göklere benzediğinden dolayı yeryüzü onunla övünmelidir" (3).

Ecdadın güç ve kudretini göstermek amacıyla, seyrek de olsa, dışarıdan getirilen taşları eserlerin görünür yerlerinde kullandığını görmek müm-

Şekil 3:
Kanuni
Vakfiyesi'nin
orijinali.

kündür. Süleymaniye Camii'nde mevcut porfir taşlarının yerleşimi belki de buna en iyi örneklerden biridir. Tasarımı bizzat Mimar Sinan tarafından yapılan, mükemmel bir işçiliğinin ürünü olan minber ise camiinin estetiğine uygun şekilde mermerden inşa edilmiştir.

İster yerli ister devşirme olsun, taşların cinsi ile kullanıldıkları yer ve işlevleri arasında uyum olması gerekir. İyi örneklerden birisi Süleymaniye'de yaşanmıştır.

Camii içerisinde Sinan'ın açıkça endişe duyup, çözüm getirmeye çalıştığı bir hava temizleme mekanizması vardır. Özellikle kış günlerinde cemaatin çok kalabalık olduğu namazlarda, camiinin havası, insanların nefesleri, kandillerin ve şamdanların isleriyle kirlendiği biliniyordu. Bu havanın çekilmesi amacıyla giriş kapısı üzerinde ısınan ve kirlenen havayı alıp dışarı veren bir oda yapılmış ve isli hava bu odanın tavanında toplanmıştır. Balkon kısmında gizli üç delik tarafından emilerek odada biriken islerden önemli bir miktarda mürekkebin yapıldığı bazı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Kimyevi maddeler-

den uzak tamamıyla tabii yollarla elde edilen bu mürekkebin üzerinden asırlar geçmesine rağmen özelliğini kaybetmediği varlığını hala sürdüren yazma eserlerden anlıyoruz (1). Bu havalandırma sistemi ve isleri üzerine toplayan Küfeki Taşı, Büyük Usta Mimar Sinan eserinin güzelliğini daha uzun yıllar yaşatacak görünmektedir

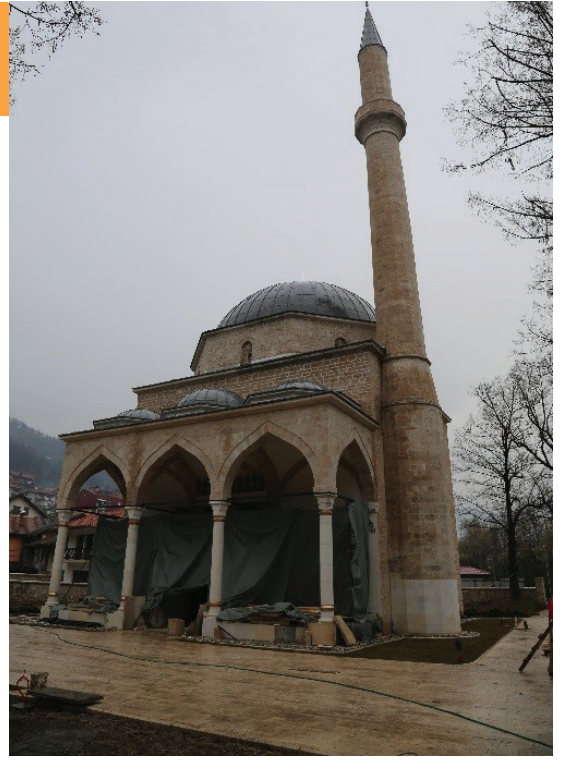
Renklerle Anılan eser: Sultan Ahmet Camii

Sultan 1. Ahmet tarafından Sedefkar Mehmet Ağa'ya yaptırılan (1609-1616) ve içinde kullanılan yirmi bini aşkın çininin muhteşem renk kompozisyonu nedeniyle "mavi cami" olarak anılan Sultan Ahmet Camii, doğal taşların ikincil ürünlerinin zenginleştiği bir vakıf eseridir. Göz alıcı İznik çinilerinin yapımında temel olarak, kuvars, kaolen, tebeşir, kum gibi doğal malzemeler vardır. İstanbul'un tek altı minareli Camii olan Sultan Ahmet Camii'nin sadece avlusunda, beyaz mermer, porfir ve puding taşından yapılmış yirmi altı sütun bulunmaktadır. Kısacası; doğal taşların, gerek kütleleriyle gerekse de tozlarıyla nasıl bir şaheserin hücrelerini oluşturduğuna en zevkli örneklerden biridir Sultan Ahmet Camii...

Ankara'dan Bosna Hersek'e Bir Taş Hikâyesi

Yapıları teşkil eden taşlar, kaynağı kurutulmadıkça aranır, bulunur, bazen de tekrar tekrar kullanılır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, eserlerin onarımında aynı taşların kullanılmasına özellikle özen göstermektedir. Bunun bir örneği yakın zamanda uluslararası düzeyde verilmiştir.

Yapımına Süleymaniye Camii ile aynı yılda başlanan, vaktiyle "Bosna'nın İncisi" olarak anılan ve son Bosna İç Savaşı'nda tamamen tahrip edilen Foça Alaca Camii yeniden ayağa kaldırılmıştır. Cami; Süleymaniye'nin mimarı Büyük Usta Mimar Sinan'ın yakın çalışma arkadaşlarından Hasan Nezir tarafından inşa edilmiştir. 16. Yüzyılda Osmanlı mimarisinin en başarılı örneklerinden biri olan ve içindeki süslemelerle dikkati çeken Foça Alaca Camii, 1992 yılındaki Sırp-Boşnak savaşı sırasında iş makineleri ile yıkılmış ve temelindeki taşlar camiinin hemen yanındaki Cehotina Nehri'ne atılarak, eser yok edilmişti. Tarihi camii'den geriye birkaç taş parçası haricinde hiçbir şey kalmamıştı. Bugünlerde, camiinin savaşla

Şekil 4: Foça Alaca Camii'nin yıkık yeri ve yeni hali

hüzünlü hikâyesi müjdeli bir sonla tamamlanıyor. Rekonstrüksiyonuna (yeniden inşası) 2014 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce başlanan tarihi eserin bulunduğu coğrafyada eserin orijinal taşlarına ulaşılammıştı, savaş her şey gibi o bölgedeki taş ocaklarını da öldürmüş, işlevsiz hale getirmişti. Eserin özgün haliyle rekonstrüksiyonunun gerçekleştirilebilmesi amacıyla, Genel Müdürlükçe taş analizi çalışmaları yapılmaya başlandı ve çalışmaların sonucunda Foça'ya yaklaşık 200 kilometre uzaklıktaki Mostar'daki bir ocakta bulunan taşların caminin ana malzemesine uygun olduğu anlaşıldı. Foça Alaca Camii'ne bu ocaktan taşlar getirilmeye ve camii taş üstüne taş koyarak yeniden ayağa kaldırılmaya başlandı (4). Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce rekonstrüksiyonu tamamlanan Bosna Hersek Alaca Camii, 2019 yılının Mayıs ayında yeniden ibadete açıldı.

Taşın Sözü

Taşı sanata dönüştüren güç, taştaki zenginlik olduğu kadar, ona harcanan her türlü emek ve varlığının ardındaki niyettir. Bütün bunlar bir araya geldiğinde eserlerin yüzyıllara meydan okuyarak ayakta kalmasını sağlayan o güç oluşmaktadır. Bugün de, taş üstüne taş koyarken yarını gözetmek, ortak duyguyu ve özgün kimliği korumak için yerelliğe gereken önemi vermek gerekiyor. Hele ki konu sürdürülebilirlik ise kilit taş vakıf; niyet ise taş gibi sağlam olmalıdır.

Bir tarihi yapının içinde herhangi bir taş dokunduğumuzda yüzyıllar boyu ona dokunan her bir insanın acısına, sevincine, öyküsüne, gözyaşına, duasına dokunmuş olmaz mıyız aslında? Yüzlerce yıllık, milyonlarca sessiz hikâyenin fısıltısı parmak uçlarınızdan kulaklarınıza akamaz mı? Ne çok gözyaşı o taşlara damlamış, ne çok kahkaha sinmiştir belki de içlerine... Ve yüzlerce yıldır; kim bilir birbirini tanımayan kaç insan aynı taşta, aynı duygularla dokunmuş ve bize hiç bitmeyen kaç şiir bırakmıştır? Faruk Nafiz Çamlıbel şöyle dillendiriyor bu duyguları

“ Ey garip çizgilerle dolu han duvarları,
Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları!..”

Değinilen belgeler

- (1) <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (son erişim tarihi 26.03.2019)
- (2) Çelik, B., 2008. Bir Osmanlı Devlet Adamının Yaratmaya Çalıştığı Ticari Ağ: Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi ve Düşündükleri, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Aydın.
- (3) Yılmaz, Y., 2008. Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- (4) <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/bosna-savasin-da-yok-olan-alaca-camisi-kullerinden-dogacak-/1327266> (son erişim tarihi 26.03.2019)